

УДК 329

Нативізм як складова ідеології крайніх правих політичних партій

М.І. ГРИМСЬКА

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна,
E-mail: grymska.mi@ukr.net**Авторське резюме**

Охарактеризовано поточний стан справ у сфері дослідження ідеології крайніх правих політичних партій. Детально висвітлено підхід Каса Мудде до виокремлення головних складових ідеології сучасних крайніх правих. Розкрито сутність терміну «нативізм» у розумінні елемента ціннісних засад даної групи політичних партій та окреслено переваги і недоліки його використання у вітчизняному політологічному дискурсі. Представлено основні прояви нативізму у програмах сучасних крайніх правих політичних партій в європейських державах, зокрема, протиставлення ними «своїх» та «чужих». Означено ставлення крайніх правих до мультикультуралізму та його проявів. На основі класифікації К. Мудде виокремлено три головні групи «ворогів» з погляду крайніх правих – євреї, мусульмани та роми – і наведено приклади їх характеристики у програмних документах крайніх правих в Німеччині, Австрії, Франції та Угорщині. Підкреслено відмінності у вирішенні ворогів західноєвропейськими та східноєвропейськими крайніми правими, перші з яких розглядають у якості таких насамперед іммігрантів, особливо увагу приділяючи мусульманам, а другі – етнічні меншини, що проживають на території країни (найчастіше – спільноти ромів). Розглянуто загрози, які створюються такими ворогами – руйнування відчуття національної ідентичності і солідарності, зловживання державною допомогою, зростання рівня злочинності.

Ключові слова: політичні партії, крайні праві політичні партії, ідеологія, нативізм, популізм, авторитаризм, мультикультуралізм, Кас Мудде.

Nativism as an element of ideology of far right political parties

M.I. GRYMSKA

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: grymska.mi@ukr.net

Abstract

Current status of research on ideology of far right political parties is characterized. Cas Mudde's approach to distinguishing the main elements of ideology of contemporary far right political parties is presented in details. The essence of the term «nativism» in the context of values and principles of far right political parties is identified and advantages and disadvantages of its usage in Ukrainian political science discourse are discussed. Main cases of nativism in the programs of contemporary far right political parties are demonstrated, in particular, their views on «us» versus «them». The attitude of far right political parties to multiculturalism and its implications is identified. On the basis of Mudde's classification, three main groups of «enemies» as defined by far right political parties – Jews, Muslims and Roma – are distinguished and references to them in the programs of the far right political parties in Germany, Austria, France and Hungary are presented. The differences in treatment of enemies by Western European and Eastern European political parties are highlighted with the former considering the immigrants, in particular Muslims, as such, while the latter – ethnic minorities, living inside of the countries (most frequently – Roma communities). The threats, coming from such enemies – destruction of the sense of national identity and solidarity, abuse of state aid, increase of crime rates – are discussed.

Key words: political parties, far right political parties, ideology, nativism, populism, authoritarianism, multiculturalism, Cas Mudde.

Постановка проблеми. Ідеологія крайніх правих політичних партій як нової партійної групи в європейських країнах, рівень електоральної підтримки якої зростає дедалі швидшими темпами, сьогодні займає важливе місце серед питань, які досліджують західні науковці. Один з найбільш впливових та відомих учених – дослідників крайніх правих політичних партій Кас Мудде у своїй фундаментальній праці «Популістські радикальні праві партії в Європі» аналізує цю проблематику, впроваджуючи три елементи, які вважає базовими для цих політичних сил: нативізм, популізм та авторитаризм. Науковець вкладає у ці поняття свої значення, дещо відмінні від звичних для по-

літології, але такі, які дозволяють комплексно та вичерпно розкрити сутність крайніх правих та їх ціннісно-ідейних засад. Ця позиція була підтримана багатьма іншими вченими, які розвивають її у своїх працях. Натомість, в українському науковому дискурсі перелічені терміни більш характерні для філософії, антропології та низки суміжних галузей знань, в той час як у політології і особливо при аналізі крайніх правих політичних партій вони не використовуються. Відтак детальне вивчення кожного з них вітчизняною наукою ще має бути здійснене.

Аналіз досліджень і публікацій. Першою працею, в якій було комплексно представлено термін «нативізм», є монографія Каса

Мудде під назвою «Популістські радикальні праві партії в Європі», видана у 2007 р. [3]. Крім того, він продовжує розглядати його і в численних статтях та виступах. Серед найновіших його публікацій варто відзначити доповідь «Зв'язок між імміграцією та нативізмом у Європі та Північній Америці» 2012 р. [4]. Як уже було зазначено вище, ідеї К. Мудде, в тому числі і щодо сутності поняття «нативізм» як характеристики ідеології крайніх правих, були розвинуті великою кількістю вчених, які досліджують цю групу політичних партій, і у своїх працях вони здебільшого опираються на визначення, запропоновані науковцем. В українській політичній науці публікацій, які б вивчали цю проблематику, виявлено не було.

Мета дослідження. Дана стаття покликана представити комплексне бачення терміну «нативізм», запропонованого К. Мудде для характеристики крайніх правих політичних партій, в тому числі через аналіз програм цих партій з метою доведення присутності цього ідеологічного елементу. Автор прагне започаткувати активну наукову дискусію щодо нативізму як складової ідеології крайніх правих, в тому числі і в контексті крайніх правих політичних партій сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи термін «нативізм», Кас Мудде розглядає низку підходів до його дефініції, запропонованих різними науками, підкреслюючи, що у політологічному сенсі він найчастіше розглядається як жорстке протистояння будь-яким меншинам, яке базується на відчутті належності до певного народу. На протигагу націоналізму, народи не протиставляються між собою на підставі якихось критеріїв, які б дозволяли визначити «кращих» та «гірших». Перевага віддається власному народу уже і лише тому, що людина є його членом. З цього погляду, нативізм – це система принципів, відповідно до якої держави мають бути населені виключно членами народу, а «чужі» елементи (люди та ідеї) несуть фундаментальну загрозу її гомогенності. Хоча підстави для виокремлення «своїх» та «чужих» в окремих випадках можуть бути етнічними, расовими тощо, найчастіше вони ґрунтуються на унікальній культурі народу, носіями якого і є її члени [3, с. 22].

З цього погляду, стверджує К. Мудде, термін «нативізм» краще відображає сутність ідеології крайніх правих, аніж поняття «націоналізм» чи «расизм». Це особливо важливо при розгляді крайніх правих політичних партій Східної Європи, які поки що не мають таких високих темпів міграції, як Європейський Союз, а тому в якості головних «ворогів» визначають національні меншини (про це мова піде далі). При цьому вчений розуміє, що головним недоліком цього терміну є його поширеність насамперед в англомовній науці, а в інших мовах дуже складно знайти адекватний

відповідник [3, с. 22]. Однак це жодним чином не применшує важливості його використання, оскільки саме він найкраще ілюструє специфіку ідеології крайніх правих політичних партій.

Розвиваючи тезу К. Мудде, варто проаналізувати програмні засади та риторику найбільш впливових європейських крайніх правих. Нативізм тут проявляється у їх поглядах на суспільні відносини. Зокрема, програми багатьох крайніх правих політичних партій розпочинаються представленням їх бачення національної держави як основи розвитку та добробуту народу. Народ розглядається тут як сукупність людей із спільною історією та культурою, яка проживає на певній території та самостійно визначає своє життя. Основний акцент робиться на культуру як фундамент, який формує спільність народу та творить відчуття належності. Виходячи з цього, одним з головних завдань держави є збереження цієї культури, а мультикультуралізм як відкрите суспільство, в якому співіснують кілька різних культур, ці партії жорстко критикують [3, с. 144].

Зокрема, у програмі Націонал-демократичної партії Німеччини зазначено, що мультикультуралізм як ідеологія співжиття культур в одній державі зазнав поразки [1]. За таких умов народ не може повною мірою реалізувати свою волю, будучи змушений адаптуватися до чужого способу життя та звичаїв, що поступово призводить до його занепаду і, зрештою, до смерті. Інша крайня права політична партія Німеччини Республіканці наголошує, що головною проблемою мультикультурного суспільства є втрата людиною відчуття дому. Як наслідок, не формується відчуття належності до народу окремого його члена, що, своєю чергою, руйнує солідарність та єдність спільноти в цілому. Через це, стверджується у програмі, мультикультурні суспільства завжди конфліктні [2]. Натомість у монокультурних суспільствах унікальна культура народу може розвинути якнайповніше.

При цьому крайні праві політичні партії не закликають до очищення своїх країн від «чужинців» чи встановлення етнократії у будь-якій формі. Навпаки, прагнучи дистанціюватися від численних звинувачень у фашизмі та неофашизмі, вони всіляко наголошують, що мирне співіснування різних культур та етнічних меншин, які дотримуються своїх звичаїв та традицій, корисне й потрібне. Але домінувати у державі може лише одна культура і усі, хто виявляє бажання проживати тут, має цю культуру приймати і поважати. Так, Партія свободи Австрії стверджує, що іммігранти, які прибувають в країну законно, інтегруються у суспільство, вільно володіють німецькою мовою, визнають австрійські закони та поважають національну культуру, мають право претендувати на проживання та отримання громадянства [5]. Шведські демократи у своїй

програмі підкреслюють, що шведом можна не лише народитись, а й стати. Проте, ті, хто хоче належати до шведської спільноти, мають повною мірою асимілюватися до неї, вільно розмовляти шведською мовою та ідентифікувати себе саме як шведів [9].

Із цієї проблеми логічно випливає наступна – формування та збереження ідентичності. Як і більшості ідеологій, крайнім правим характерний дещо міфологізований поділ світу на добро та зло. У контексті суспільних відносин це перетворюється на чітке розмежування між «ми» та «вони». «Ми» – це «свої», представники нашого народу, усі інші, відповідно, чужі та можуть розглядатись як вороги. Найчастіше до таких ворогів відносять дві соціальні групи – іммігрантів та етнічні меншими. Імміграція є одним з головних питань для крайніх правих політичних партій Західної Європи, оскільки рівень імміграції там достатньо високий і протягом останніх десятиліть продовжує зростати. При цьому деякі крайні праві розмежовують у своїх ціннісних документах дві групи мігрантів, відносячи до ворогів лише одну з них. Іммігранти з інших європейських держав розглядаються більш позитивно. Будучи носіями спільної для всієї Європи метакультури, вони легко інтегруються у суспільство та не становлять загрози для національної культури й ідентичності. Більш того, зміна ними місця проживання, як правило, не пов'язана з пошуком способу підвищення власного добробуту, тому такі «чужинці» роблять свій внесок у розвиток економіки.

Іммігранти з неєвропейських держав, на противагу цьому, здебільшого є носіями власних культур, які відрізняються від європейської та не завжди можуть поєднуватись з цінностями ліберальної демократії та звичним для європейців способом життя. Це особливо стосується іммігрантів-мусульман, які, приїжджаючи в європейську країну, намагаються максимально зберегти свої звичаї, а примус до дотримання прийнятих правил поведінки сприймається як дискримінація за релігійною ознакою. Насправді ж, стверджують крайні праві політичні партії, йдучи на поступки таким спільнотам, держава діє всупереч інтересам власного народу, який у такому випадку змушений адаптуватись до способу життя чужинців, а не навпаки [3, с. 85].

Такі погляди висвітлено у цілій низці програм крайніх правих політичних партій. Французький Національний республіканський рух підкреслює, що, наполягаючи на необхідності бути політично коректними, влада насправді обмежує свободу слова і самовираження громадян, які хочуть уникнути звинувачень у расизмі чи антиісламських поглядах, а тому змушені дуже ретельно стежити за своїми діями та висловлюваннями, в той час як мусульмани поводяться та виражають власні думки значно

вільніше, часто зазіхаючи на права та свободи корінного народу. Партія називає цей феномен «криміналізацією патріотизму» [7]. Націонал-демократична партія Німеччини представляє схожу позицію. У її програмі стверджується, що іммігранти схильні компактно оселятись у країнах Європейського Союзу, і наслідком цього стає перетворення даних територій у своєрідні гетто, де домінує їх культура, а представники корінного народу перетворюються на меншину. Це не просто загрожує збереженню національної ідентичності і культури, а створює осередки злочинності, де відсутні будь-який закон і порядок [1].

Тобто, крайні праві політичні партії наголошують, що загалом вони розуміють реалії сучасного світу і не закликають до повного закриття кордонів та ізоляції народу. Навпаки, у деяких випадках імміграція може піти йому на користь. Водночас, прибуваючи у певне суспільство, саме той, хто прибуває, повинен пройти асиміляцію, і його традиції та звичаї не мають ставати на заваді. У цьому контексті науковці підмічають цікаву особливість – виступаючи проти імміграції, крайні праві політичні партії позиціонують себе не просто як захисників культури народу та національної ідентичності, а й як адвокатів прав людини, наприклад прав жінок у мусульманських спільнотах [3, с. 83-84].

Як уже було зазначено вище, розгляд іммігрантів у якості головного ворога більш притаманний крайнім правим політичним партіям з західноєвропейських країн, в той час як партії цієї групи у Східній Європі, на противагу цьому, зосереджують свою увагу на етнічних меншинах, які знаходяться всередині держави. Це пояснюється нижчими темпами імміграції до цих країн, а також наявністю добре організованих етнічних меншин, які вимагають державного захисту або особливих прав. Ці меншини часто тісно пов'язані з сусідніми державами, де вони є більшістю або являють собою групи, які у цій державі раніше домінували (яскравим прикладом є постсоціалістичні країни) [3, с. 83-84].

При цьому не всі етнічні меншини розглядаються однаково. Ті з них, які залишаються пасивними, не мобілізуються, не здійснюють політичного тиску, ворогами не вважаються. Наприклад, китайські меншини можуть бути достатньо великими, проживати компактно і дотримуватись своїх традицій, але вони практично ніколи не висувають колективних політичних вимог і схильні до порівняно легкої адаптації до умов і правил поведінки тих суспільств, куди приїжджають. Такі етнічні меншини не стають об'єктами уваги крайніх правих політичних партій, які в якості ворогів розглядають організовані етнічні меншини, що здійснюють політичний тиск з метою отримання спеціальних прав чи преференцій.

Стверджується, що такі етнічні меншини не відчують належності та відданості державі, в якій проживають, а тому можуть навіть вдаватися до діяльності з підриву її стабільності та цілісності, утворюючи «п'яту колону» країни, з якої походять [3, с. 70-71].

Загалом, розглядаючи таких ворогів з погляду крайніх правих політичних партій, які базуються саме на нативізмі як одному з принципів їх ідеології, К. Мудде виокремлює три групи, які найбільш часто зустрічаються у програмах даної політичної групи і які поєднують як іммігрантів, так і етнічні меншини, що вже знаходяться на територіях європейських держав – євреї, мусульмани та ромське населення. Антисемітизм притаманний, скоріше, крайнім правим політичним партіям першої хвилі, які виникали одразу ж у перші десятиліття після Другої світової війни. На відміну від інших ворогів, загроза від яких прямо корелюється з кількістю у тій чи іншій державі, євреї вважаються небезпечними через владу, якою вони наділені. Найчастіше про них говорили як про «всесвітнє єврейство», яке входить у ключові державні та міжнародні інституції і поступово перебирає на себе всі важелі впливу. Прикладом може слугувати публікація лідера Угорської партії справедливості та життя під назвою «Прокиньтесь, угорці!», у якій він говорить про загрозу унікальності угорській державі з боку так званої «меншості гномів» (міжнародного єврейства), яка прагне контролювати весь світ [3, с. 78-82].

Разом з тим, такі погляди практично не притаманні більш сучасним крайнім правим політичним партіям. Прагнучи позбутись негативних асоціацій з фашизмом, крайні праві намагаються мінімізувати прояви відкритого антисемітизму, вселяючи приховуючи та завуальовуючи ці ідеї. Відтак сьогодні місце євреїв серед головних ворогів, на думку багатьох дослідників західноєвропейських крайніх правих політичних партій, посіли мусульмани. Антиісламизм навіть називають «антисемітизмом нового століття», підкреслюючи роль та місце цих ідей в ідеології крайніх правих. При цьому відмінність мусульман від попереднього ворога у тому, що їх кількість розглядається як важливий чинник. Окремий представник цієї релігії не вважається загрозою, в той час наявність закритої, компактної і достатньо великої спільноти іммігрантів, яка живе за власними звичаями і традиціями, руйнує відчуття національної єдності. Негативне ставлення до мусульман-іммігрантів ще більше посилюється після низки терористичних актів у США та європейських країнах, які пов'язують з радикальними мусульманськими організаціями. З того часу іммігранти розглядаються саме як мусульмани, тобто представники цілісної організованої ворожої спільноти, всередині якої будь-які відмінності нівелюються, а не як,

приміром, турки, марокканці тощо [4, с. 10].

Крайня права політична партія Альянс за майбутнє Австрії прямо говорить про загрозу політичного ісламу у формі релігійного фундаменталізму. Його принципи суперечать цінностям демократії та прав людини. Тому важливо, щоб ті, хто проживає в Австрії та сповідує цю релігію, розуміли необхідність дотримання австрійської конституції, поважали її закони та правила співжиття в австрійському суспільстві [6]. Французький Національний республіканський рух підкреслює, що іслам поступово стає другою релігією в країні, загрожуючи французькій мові, культурі, традиціям. Його вплив помітний у різних сферах суспільного життя: на вулицях дедалі більше людей носять мусульманський одяг, зростає кількість мечетей, деякі продукти стають забороненими у шкільних їдальнях. Зміна демографічної ситуації через старіння населення та постійне прибуття нових іммігрантів, стверджується у програмі, зрештою приведе державу до латентної етнічної війни на її території, яка відбуватиметься між французами та новоприбулими чужинцями з мусульманських країн [7].

Врешті до третьої групи ворогів відносять ромські спільноти. Антиромська риторика притаманна, насамперед, крайнім правим політичним партіям у тих державах, у яких меншини ромів є особливо чисельними – Угорщина, Болгарія, Чехія, Польща, Румунія, Словаччина. При цьому, у таких країнах негативне ставлення до ромів можна помітити не лише у програмах крайніх правих, а й інших політичних партій, які, щоправда, роблять це менш відкрито. Роми розглядаються як загроза суспільству у кількох контекстах. Перш за все, їх характеризують як «варварів», які і сьогодні ведуть примітивний спосіб життя, що надто різко відрізняється від традицій та звичаїв європейських народів, перетворюючи свої спільноти в осередки антисанітарії, порушень прав людини тощо. Більш того, навіть якщо держава допомагає їм адаптуватись, в тому числі і фінансово, вони не використовують ці можливості і надалі паразитуючи на суспільстві. Так, високий рівень безробіття ромського населення зумовлений не дискримінацією і неможливістю знайти роботу, а їх небажанням самостійно себе забезпечувати [3, с. 87].

По-друге, спільноти компактного проживання ромів вважаються осередками злочинності. У тих місцях, де вони знаходяться, у кілька разів зростає загроза нападів з метою пограбування, бійок, в тому числі з використанням ножів чи іншої зброї, викрадення дітей і т.д. Це створює додаткове навантаження на поліцію, яка змушена перекидати усі ресурси саме на боротьбу з цими негативними явищами, а також знижує рівень комфортності для усіх мешканців прилеглих територій [3, с. 87]. Ця проблема детально висвітлюється, зокрема,

у програмі «Руху за кращу Угорщину» (2010 р.). Партія наполягає на тому, що такі звані «злочини циган» (найбільш характерні для місць їх компактного проживання) досягли такого масштабу, що вони потребують створення спеціального підрозділу поліції, який би опікувався виключно ними – жандармерії [8].

Висновки. Відтак нативізм в ідеології крайніх правих політичних партій проявляється, передусім, у розгляді певних груп (іммігрантів чи національних меншин) як таких, що загрожують національній єдності та ідентичності. Зберігаючи культуру і традиції, вони стають на

заваді формуванню відчуття належності серед своїх членів, які, не проходячи асиміляцію, залишаються надто «іншими», а отже, «чужими».

При цьому, крайні праві політичні партії вдало використовують політику страху на противагу пропонуванню позитивних мір, які б сприяли зростанню самосвідомості та єдності народу. Така стратегія, що базується на нативізмі, приносить їм електоральні плоди, а тому заслуговує на окрему увагу дослідників і може стати предметом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Arbeit. Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) [Elektronische Ressourcen] // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
2. Bundesparteiprogramm. Social. Patriotisch. Ökologisch [Elektronische Ressourcen] // Die Republikaner. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.rep.de/upload/REP_Daten/Werbemittel/_Allgemein/Parteiprogramm/BUND_parteiprogramm_2011.pdf (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
3. Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe / Cas Mudde. – New York: Cambridge University Press, 2007. – 404 p.
4. Mudde C. The relationship between immigration and nativism in Europe and North America [Electronic Resource] / Cas Mudde / Transatlantic Council On Migration. – Electronic Data. – Mode of Access: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/Immigration-Nativism.pdf> (viewed on 12 December 2015). – Title from the screen.
5. Parteiprogramm der Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). Österreich zuerst [Elektronische Ressourcen] // Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/www.fpoe.at/dokumente/2015/2011_graz_parteiprogramm_web.pdf (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
6. Programm des Bündnis Zukunft Österreich [Elektronische Ressourcen] // Bündnis Zukunft Österreich. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.bzoe.at/images/pdf/programmwurf_bzoe.pdf (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
7. Programme. Pour que vive la France [Ressource électronique] // Mouvement National Republicain. – Données électroniques. – Mode d'accès: <http://www.m-n-r.fr/programme.htm> (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran.
8. Radical change: a guide to Jobbik's parliamentary election manifesto for national self-determination and social justice [Electronic resource] / Foreign affairs committee, 2010. – Electronic resource. – Mode of access: <http://www.jobbik.com/sites/default/files/Jobbik-RADICALCHANGE2010.pdf> (viewed on December 1, 2014). – Title from the screen.
9. Sverigedemokraternas principprogram 2011 [Elektronisk resurs] // Sverigedemokraterna. – Elektroniskt data. – Sättet tillgång: https://sd.se/wp-content/uploads/2013/08/principprogrammet2014_webb.pdf (visas p å 27 juni 2015). – Titel från skärmen.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2015

REFERENCES:

1. Arbeit. Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) [Elektronische Ressourcen] // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
2. Bundesparteiprogramm. Social. Patriotisch. Ökologisch [Elektronische Ressourcen] // Die Republikaner. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.rep.de/upload/REP_Daten/Werbemittel/_Allgemein/Parteiprogramm/BUND_parteiprogramm_2011.pdf (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
3. Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe / Cas Mudde. – New York: Cambridge University Press, 2007. – 404 p.
4. Mudde C. The relationship between immigration and nativism in Europe and North America [Electronic Resource] / Cas Mudde / Transatlantic Council On Migration. – Electronic Data. – Mode of Access: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/Immigration-Nativism.pdf> (viewed on 12 December 2015). – Title from the screen.
5. Parteiprogramm der Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). Österreich zuerst [Elektronische Ressourcen] // Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/www.fpoe.at/dokumente/2015/2011_graz_parteiprogramm_web.pdf (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
6. Programm des Bündnis Zukunft Österreich [Elektronische Ressourcen] // Bündnis Zukunft Österreich. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.bzoe.at/images/pdf/programmwurf_bzoe.pdf (am 17

June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.

7. Programme. Pour que vive la France [Ressource électronique] // Mouvement National Republicain. – Donné es électroniques. - Mode d'accès: <http://www.m-n-r.fr/programme.htm> (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran.

8. Radical change: a guide to Jobbik's parliamentary election manifesto for national self-determination and social justice [Electronic resource] / Foreign affairs committee, 2010. – Electronic resource. – Mode of access: <http://www.jobbik.com/sites/default/files/Jobbik-RADICALCHANGE2010.pdf> (viewed on December 1, 2014). – Title from the screen.

9. Sverigedemokraternas principprogram 2011 [Elektronisk resurs] // Sverigedemokraterna. - Elektroniskt data. - Sättet tillgång: https://sd.se/wp-content/uploads/2013/08/principprogrammet2014_webb.pdf (visas p å 27 juni 2015). – Titel från skärmen.

Гримська Марта Ігорівна – кандидат політичних наук, доцент

Київський національний університет ім.Т.Шевченка

Адреса: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60

E-mail: grymska.mi@ukr.net

Grymska Marta Ihorivna – PhD in political science, associate professor

T. Shevchenko national university of Kyiv

Address: 60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine

E-mail: grymska.mi@ukr.net